

SVETONÁHLAD SPISOVATEĽOV NÁŠHO NÁRODNÉHO PREBUDENIA

(Úryvok z pripravovaného *Náčrtu dejín slovenskej filozofie*)

V našom národnom hnutí v polovici minulého storočia zohrali významnú úlohu spisovatelia J. Kráľ, J. Botto, S. Chalupka, A. Sládkovič a J. Kalinčiak. Ideove boli títo spisovatelia odchovaní Ludovítom Štúrom, no miestami prevýšili svojho učiteľa. Vďaka svojej zrastenosti s ľudom, najmä so slovenským roľníctvom, a jeho záujmami podarilo sa im vystihnúť také pravdy o súčasnom stave slovenskej spoločnosti a o smere, ktorým by sa mala vyvíjať, že svojim dielom prispeli nielen k rozvoju našej literatúry, ale aj k rozvoju nášho filozofického myslenia v polovici minulého storočia. Ich diela umožnili slovenskému mysleniu priblížiť sa k pravde viac ako mnohé teoretické úvahy a tzv. čisto filozofické úvahy. Sú to diela predchnuté myšlienkami protifeudálneho boja, národnej a sociálnej slobody slovenského ľudu, myšlienkami o rovnoprávnosti a bratstve národov. Týmito dielami prebúdali Slovákov k národnému životu, vyzývali ich do boja proti starému zriadeniu, proti starej kultúre a pestovali v nich city vlastenectva. Preto aj svetonáhľadu týchto spisovateľov treba v dejinách slovenského myslenia venovať patričnú pozornosť.

J. Kráľ, Botto, Chalupka, Sládkovič a Kalinčiak pochádzali z rodín slovenskej inteligencie alebo z roľníckych rodín, teda zo spoločenských vrstiev, ktoré boli hlboko zainteresované na zrušení jestvujúcich feudálnych vzťahov. Rozhodne, že toto ich rodinné a neskoršie školské prostredie (bratislavské a levočské lýceum, štúdium v Halle, kde študovala národné uvedomelá slovenská mládež) malo rozhodujúci vplyv na formovanie ich svetonáhľadu. Boli presvedčení o nevyhnutnosti hlbokých sociálnych zmien a národne uvedomelí. No napriek svojej pokrokovosti sa v podmienkach hospodárskej zaostalosti Slovenska a feudálneho temna nevedeli zbaviť náboženského zmýšľania, ostali v podstate veriacimi kresťanmi.

Základnú otázku filozofie, či je prvotné vedomie alebo bytie, riešili idealisticky, nábožensko-kresťanský. Boh je pre nich tvorcom prírody, spoločnosti i všetkého na svete. No skutočnosť, že sú ideológmi pokrokových spoločenských síl v tom období — slovenskej buržoázie a roľníctva — prejavuje sa v ich myslení tak, že sú odporcami oficiálnej mŕtvej teológie. Vidieť to najmä u Janka Kráľa. Jeho viera v boha, to nie je viera privádzajúca človeka k nečinnosti, k pasívnemu vyčkávaniu oslobodenia človeka nadprirodzenou silou. Viera Kráľa v boha káže ľudu očistiť kresťanstvo od veľmožov a pánov. Jeho presvedčenie o víťazstve novej viery je presvedčením o páde feudálnych spoločenských pomerov, o víťazstve nového života. Tak Janko Kráľ v náboženských pojmach vyjadruje odpor proti národnostnému a sociálnemu útlaku, do náboženských pojmov zahŕňa ideály pokrokových spoločenských síl. Boh je pre neho nadprirodzenou silou,

ktorá zaručuje v konečnom dôsledku splnenie týchto ideálov. Preto svoju kritiku súčasnej spoločnosti vyjadruje často v náboženských pojmoch. Podobne vyznieva kritika feudalizmu, ba i kapitalizmu, aj zo strany ostatných Kráľových súčasníkov. Aj pre Sládkoviča je „božie kráľovstvo“ tým najdokonalejším, najideálnejším a podľa svojej predstavy o ňom si želá aj usporiadanie života vo vlasti. V jednej zo svojich básní hovorí:

*... v Tvém království tam svoboda svatá,
tam v otroctvu jen otroctvo hnije,
zde však otrok svobodného bije,
a rozum svobodný jest otrokem zlata...*

Z toho vidieť, že i u Sládkoviča náboženský pojem „božie kráľovstvo“ a iné pojmy obsahujú ideály básnika, bojovníka za slobodu slovenského národa.

J. Kráľ, Chalupka, Botto, Sládkovič a Kalinčiak boli presvedčení o meniteľnosti sveta, jestvujúcich spoločenských pomerov. Spoločenský vývoj si vysvetľovali v zmysle štúrovskej filozofie dejín, podľa ktorej sú dejiny ľudskej spoločnosti prejavom vývoja ducha, ktorý má dosiahnuť svoj najvyšší stupeň v Slovanstve. Kalinčiak napr. písal: „Vzdelené národy začínajú vždy zošľachťovať ducha potomstva zvlášte poukazovaním na prešlé veky ľudstva...“ (Orol, 1870, 199.) Ich vysvetľovanie spoločenských javov bolo teda objektívne idealistické. No nemožno nevidieť, že sa im na základe štúdia dejín ľudského myslenia podarilo v pohybe, vo večnom striedaní a podmienenosti pojmov uhádnuť aj taký vzťah vecí. Vo svetonáhľade týchto našich spisovateľov, v ich dielach stretávame sa preto s prvkami dialektiky, s celkom vedeckými zovšeobecneniami zákonitostí sveta. O večnom pohybe vo svete hovorí napr. vo svojej básni *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*:

*Ale čo je nemožné, to ani nehľadaj,
pokoja mať nemôžeš všetko kriči: hymbaj!*

Aj Sládkovič je presvedčený o pohybe v prírode a v spoločnosti, o podmienenosti javov a ich kvalitatívnych zmenách. Hovorí:

*Každý deň nové slnce vychodí
A z mŕtvych vstáva príroda;
Bolestí duch, keď veľkosť sa rodí;
Z otroctva kvitne sloboda:
Zúfal by život v večnej jednote,
Premeny plodia sladkosť v živote...*

Alebo:

*Ale ľudský je osud to duši,
Že šťastie samo seba sa ruší
A nieta v pokoji pokoja.*

V dielach týchto našich spisovateľov vyniká najmä presvedčenie o možnosti meniť spoločenské pomery. Zrastenosť s ľudom im umožňuje vidieť v ľude obrovskú silu, ktorá je schopná rozbiť nespravodlivé spoločenské vzťahy feudalizmu. Jednotlivé skutočnosti života posudzujú predovšetkým mravnými kategóriami. Boj nového so starým v spoločnosti

predstavujú ako boj zlého s dobrým, pričom si vždy na strane dobrého, ktorého stelesnením je ľud a ktoré nie je ničím iným ako spoločenským pokrokom.

Všetci sú súčasne smelými kritikmi feudalizmu, vykorisťovania a útlaku človeka. Vidia triednu podstatu spoločnosti a úprimne si želajú zvrhnúť pánov, slobodný život pre všetkých ľudí. Najmä Janko Král ostro kritizuje feudálne poriadky. Vo svojej básni *Zloboh* podáva skvelú kritiku byrokratického systému feudálneho štátu, ktorý gníva a vyžiera ľud. S nenávisťou hovorí o predajných spisovateľoch a novinároch, ktorí za peniaze na rozkaz Zloboha — symbolu feudálneho ministra — zavádzajú ľud, že človek blúdi, keď myslí. S nenávisťou hovorí o pánoch, o tom, že kým jedného pána „na svete bude, nebude dobre“. S bolesťou píše o utrpení ľudu. Vo svojich básňach a najmä v obraze *Žatva* predstavuje ľud, búriaci sa proti poddanstvu. Poddaní tu hovoria, že „koňovi je kde lepšie alebo voľovi ako biednemu človeku“, že „chudobnému človeku odplatom za jeho prácu je potupa a dereš“. Pripravení sú biť sa s pánmi na život a na smrť. Janko Král, vykladajúc svoj program protifeudálneho boja, prekračuje tak miestami rámec buržoázneho liberalizmu. Nedožaduje sa oslobodenia slovenského roľníctva výkupom ani inými opatreniami v medziach rakúskych zákonov, ako to robili ostatní predstavitelia nášho národného hnutia v štyridsiatych rokoch minulého storočia. Cestu k zrušeniu poddanstva a slobode vidí v násilí, vo vzbure, v revolúcii. V tomto zmysle konal aj v revolúcii 1948—49. Prekračujúc tak rámec liberalizmu dostal sa v jednom úseku svojho života k revolučnému demokratizmu, čím prerástol o hlavu ostatných činiteľov nášho národného hnutia v tom období.

Plné nenávisti k sociálnej nerovnosti a útlaku človeka sú aj slová Sama Chalupku:

„Pána mať je neprávosť: väčšia byť pánom.“

I ostatní kritizujú starý svet a prorokujú jeho pád. Vyzývajú ľud do boja za slobodu ľudí a národov. Botto napr. píše:

*Piesne treba, búri treba!
Čo zatrasie štyri strany,
čo razom strie, razom zmele
modly, tróny spráchnivelé,
čo združza putá i knuty
i všetky krivé rozumy,
i nadutej pýchy dumy...*

Predmetom kritiky týchto našich spisovateľov je často mravnosť feudálov a také morálne poklesky, ku ktorým privádzal ľudí aj rozvíjajúci sa kapitalizmus.

Sládkovič vo svojej básni *Svätá nedela* hovorí o honbe za ziskom v triednej spoločnosti, o korupcii:

*A předce člověk člověku, rod rodu,
za zisk malicherný svědomí prodáva...*

Janko Král odsudzuje panskú bezohľadnosť pri vykorisťovaní ľudu, hýrenie pánov, mrhanie plodov práce drobného človeka, nemravný život príslušníkov vládnučích tried, prostitúciu. Ján Kalinčiak nielen umeleckými obrazmi svojich diel, ale aj týmito slovami odsudzuje mravnosť vládnúcu v spoločnosti založenej na vykorisťovaní človeka: „...vie-

rolomnosť, úlisnosť, násilie, spôsobilosť k ich vykonávaniu sa v terajších časoch tak v Európe ako v Amerike za najvyššiu múdrosť pokladá.”

Za mravnú vec považujú však títo naši spisovatelia boj proti útlaku, za slobodu a bratstvo národov. Botta hovorí:

*Nedbám, keď ma pochovajú,
nech si ma len spomínajú,
nedbám, nedbám, nebanujem,
len si voľnosť vybojujem.*

Sládkovič učí bojovníkov za slobodu a národné práva zásadovosti, smelosti a húževnatosti v spravodlivom boji, keď píše:

*...moc plameně musí vystáť lígot zlata
a tým světu svoji dokázat čistotu:
kdo má slávu svému vydobyt životu,
musí zapřít smysly a nebát se káta...*

Proti manželstvu založenému na bohatstve, proti prostitúcii stavia Král manželstvo založené na láske, hlása bratstvo utláčaných ľudí a národov, kolektivismus bojovníkov za slobodu. Proti individualizmu píše: „Kto v mene seba druhým ľuďom dobre robí, ten tých ľudí klame, lebo vlastne len seba dobre chce.”

Všetci títo spisovatelia súčasne správne pochopili nevyhnutnosť konštituovania sa Slovákov v národ, pochopili, že oslobodenie národov a vlastní je podmienkou ďalšieho spoločenského pokroku, príchodu lepšieho života. Preto sú ich diela naplnené láskou k národu a vlasti a túžbami po ich oslobodení. „Ži človečenstvu, buď verný národu” — hovorí Sládkovič. Král vyzýva do boja, lebo len v boji možno vlast oslobodiť. Odsudzujú toho, kto sa nehýbe do boja za slobodu, ktorý

*pod stolom nepriateľa
ak pes hryzie kosti,
v kraji vlastnom si robí
vyhnanstvo z hlúposti.*

Mnohé ich myšlienky o pomere k vlasti a národu znejú i dnes vrcholne aktuálne, obžalávajú kozmopolitov a národných zradcov. Sládkovič v *Detvanovi* takto hovorí o vernosti k svojmu národu:

*Neodťahuj sa od kvetu lípy,
Že vidíš dub už s žaluďom!
Cudzie ťa nikdy nezmiera vtipy
S našim slovenským osudom!
Musí sa v mále ukázať verným,
Kto nechce večne zostať mizerným...*

Janko Král je i proti nejakej platonickej láske k vlasti a národu. Učí Slovákov čino-
rodej láske k národu, keď sa slovami Svätopolka v básni *Smrt Svätopolka, krále Velko-
moravského* obracia k nim:

*Jen skutky svůj rod milovat se vroucně naučte
a z vlastních skutkov ať plyne láska vřelá.*

Tieto a podobné myšlienky prekonávajú a potlačujú do úzadia aj tie nálady smútku a skleslosti, ktoré sa občas vyskytujú v ich dielach a ktoré vyplývajú z nezrelosti pomerov na Slovensku. Prekonávajú najmä fideistické vyčkávanie zásahu nadprirodzených síl do spoločenského života, prameniace v ich náboženskom zmyšľaní a vedú človeka k aktívnemu postoju k životu.

Sládkovič opisujúc v *Marine* svoje city lásky k dievčaťu a k vlasti, rieši majstrovsky aj protiklad medzi osobnosťou a celkom. City lásky k *Marine* a k vlasti zlučuje do dialektickej jednoty. Vidí teda protiklady v živote a vie ich aj prekonávať. Hovorí:

*Vlast drahú ľúbiť v peknej Marine,
Marinu drahú v peknej oťčine,
A' obe v jednom objímať.*

Štúrovskí spisovatelia si oslobodenie slovenského národa nevedeli inak ani predstaviť ako v oslobodení všetkých slovanských národov. K tomu ich privádzalo poznanie ťažkého postavenia všetkých slovanských národov, trpiacich — okrem ruského národa — pod cudzím jarmom. V jednote a svornosti Slovanov videli silu, ktorá im umožní oslobodiť sa. O význame tejto svornosti a bratstva hovorí Kráľ podrobnejšie už v spomínanej básni *Smrť Světopolka*...

*„Jak dříví zachová jen oheň, tělo potrava slušná,
tak svornost božská národy obživuje“.*

Horlili najmä za bratstvo a jednotu dvoch najpríbuznejších slovanských národov — českého a slovenského. Kalinčiak, zdôrazňujúc túto príbuznosť, často opakoval heslo: „Čo je české, to je i slovenské a čo je slovenské, to je i české“.

No ich láske k svojmu národu a Slovanstvu bola cudzia aj nenávisť k ostatným národom. V Slovanstve nevideli nacionalizačný prostriedok, namierený proti neslovanským národom. Slovanstvo má slúžiť ľudstvu. „Ľudstvo v Slovanstve nech žije“ — hovorí Kráľ a pokladá Slovanstvo za princíp obrody celého ľudstva. Tieto ich myšlienky o bratstve Slovanov a Slovanstva, o jeho službe ľudstvu neposilňovali Slovákov v boji za národnú slobodu iba v minulom storočí. Prejavili sa ako veľká morálna sila v národnooslobodzovacom boji slovanských národov proti fašizmu v druhej svetovej vojne. Sú hlboko demokratické a humanistické.

*

Ako ľudia boli títo naši spisovatelia nezištní a obetaví v práci pre blaho svojho národa, verní aj v svojom osobnom živote svojim ideám. Verili úprimne v odstránenie útlaku národov a ľudstva, v príchod nového šťastnejšieho života slovenského ľudu. Obetavo sa usilovali o urýchlenie tohto príchodu a to nielen svojou literárnou tvorbou. Niektorí z nich sa zúčastnili aj osobne v revolučnom boji svojej doby. Známe je napr., že Janko Kráľ v búrlivom roku 1848 burcoval ľud po dedinách do boja za zrušenie poddanstva a národné práva. Spájajúc boj za národné požiadavky s bojom za záujmy poddaných rozširoval základňu buržoáznej revolúcie. Samo Chalupka sa zase zúčastnil ako dobrovoľník povstania poľského ľudu, dokazujúc v praxi vernosť svojim ideálom oslobodenia

ľudu a bratstva slovanských národov. No nehynúca je najmä sláva ich literárneho diela. Hlboké, pravdivé zovšeobecnenia zákonitostí sveta, obsiahnuté v ich tvorbe, predstavujú trvalé hodnoty v klenotnici našej novej kultúry: v minulosti hýbali vpred myslenie nášho ľudu, mobilizovali ľud do boja proti národnostnému a sociálnemu útlaku a dnes potvrdzujú správnosť nášho socialistického budovania.